

فہرست نسخہ ہای خطی

مدرسہ امام صادق علیہ السلام چاکوس

مقدمہ

سید رفیع الدین موسوی

بہ کوشش

محمود طیار مراغی

مدرسه، امام صادق (ع).
فهرست نسخه‌های خطی مدرسه امام صادق (ع) چالوس / تألیف محمود طیار مراغی - تهران: مرکز
نشر میراث مکتوب، ۱۳۸۱.
[۲۸۹] ص. نمونه، عکس - (مرکز نشر میراث مکتوب؛ ۹۶. کتابشناسی و فهرستها؛ ۳)
ISBN 964-6781-61-6

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیپا
A CATALOGUE OF THE MANUSCRIPTS
IN THE IMAM ŞADEQ TRADITIONAL SCHOOL IN CHALOOS
ص. ع. لاتینی شده:

کتابنامه: ص، ۲۸۴ - ۲۸۵.
۱. نسخه‌های خطی - ایران - چالوس - فهرستها. ۲. نسخه‌های خطی فارسی - ایران - چالوس -
فهرستها. ۳. نسخه‌های خطی عربی - ایران - چالوس - فهرستها. ۴. چالوس - تاریخ. الف. طیار
مراغی، محمود، ۱۳۴۴ - ، گردآورنده. ب. مرکز نشر میراث مکتوب. ج. عنوان.
۱۸ الف ۴ م / ۶۶۲۱ Z ۰۱۱/۳۱
م ۸۰ - ۱۴۶۴۲
کتابخانه ملی ایران
محل نگهداری:

* * * * *

فهرست نسخه‌های خطی مدرسه امام صادق (ع) چالوس

با مقدمه: سید رشیدالدین موسوی
به کوشش: محمود طیار مراغی
ناشر: میراث مکتوب
چاپ: ۱۳۸۱
تعداد: ۱۰۰۰ نسخه
شابک: ۶ - ۶۱ - ۶۷۸۱ - ۶۶۴
حروفچینی و صفحه‌آرایی: محمد دمیرچی
لیتوگرافی: نبأ اسکرین
چاپ: چاپخانه بنیاد اندیشه اسلامی

نشانی ناشر: تهران، ص. پ: ۵۶۹ - ۱۳۱۸۵
تلفن: ۳ - ۶۴۹۰۶۱۲، دورنگار: ۶۴۰۸۷۵۵
E-mail: MirasMaktoob@apadana.com
<http://www.apadana.com/MirasMaktoob>

فهرست مطالب

۱۳	.....	مروری بر اوضاع تاریخی - فرهنگی طبرستان، رویان و چالوس
۱۵	.....	مقدمه
۱۵	.....	شمال البرز
۱۷	.....	طبرستان
۱۹	.....	رویان
۲۳	.....	چالوس
۲۷	.....	شیونامه فهرست
۳۰	.....	منابع و مأخذ
۳۱	.....	فهرست نسخه‌های خطی
۳۲۹	.....	فهرست نسخه‌های عکسی
۳۴۳	.....	فهرست اسناد و مدارک
۳۵۱	.....	نمایه‌ها
۳۵۳	.....	فهرست الفبایی کتابها
۳۶۳	.....	فهرست موضوعی کتابها
۳۷۲	.....	فهرست پدید آورنده‌ها
۳۷۹	.....	فهرست جایها
۳۸۲	.....	فهرست اهدا کنندگان
۳۸۴	.....	فهرست منابع
۳۸۷	.....	آلبوم تصاویر

مقدمه

از آن هنگام که با بعثت آخرین فرستاده الهی خورشید مشعشع دین اسلام از افق سرزمین حجاز تابیدن گرفت، قرنی بیش نمی‌گذشت که تالائو این آئین حیات بخش مرزهای جغرافیایی شبه جزیره عربستان را درهم نوردیده و پرتو پرفروغ آن از یک سو تا شمال آفریقا و اندلس و از دیگر سو تا اقصی نقاط دیار عجم را روشنایی بخشید.

شتابی که گسترش قلمرو این شریعت آسمانی و جهان شمول در دوران فتوحات اسلامی و بعد از آن به خود می‌گرفت، هرچند از هر طرف و رو به تمامی اقطار و اکناف عالم چشمگیر و قابل ملاحظه بود، اما آهنگ رشد آن در سرزمین کهن ایران زمین نمودی دیگر گونه داشت.

ایرانیان که مردمانی فرهیخته و پاک طینت بودند چون آئین مقدس اسلام را منطبق با عقل سلیم، فطرت پاک و آرمان‌های والای انسانی دیده و نیز از ظلم و جور سلاطین ادوار مختلف بویژه اکاسره به ستوه آمده بودند، آگاهانه و از روی اشتیاق به این عروة الوثقی چنگ انداختند.

این ملت سترگ و با پیشینه تمدنی چند هزار ساله علی‌رغم خشونت‌ها، غارتگری‌ها و خونریزی‌هایی که از ناحیه شماری از پرچمداران نالایق این دین نوظهور متحمل گردید، تنها در برابر اصالت و اتقان آئین مبرهن اسلام بود که سر تعظیم فرود آورده و با میثاقی ناگسستنی همه رنج‌ها و ناملایمت‌های ناشی از آن را به جان و دل خریدار گشت. آنچه آن که در رهگذر چهارده قرن تاریخ پرفراز و نشیب این سرزمین بلند آوازه، ایرانیان با ایفای نقشی انکارناپذیر در رشد و بالندگی تمدن اسلامی همچنان بر عهد و پیمان نخستین خویش استوار مانده و در عصر حاضر نیز این پایمردی و استقامت را به زیباترین شکل ممکن به منصه ظهور رسانیدند.

شمال البرز

در دورانی که فرستادگان خلفای مسلمین جای جای سرزمین پهناور ایران را عرصه تاخت و

تاز و لشکرکشی جنگاوران خویش قرار داده و می‌کوشیدند تا فرمانروایان سرکش مجوس را منکوب و رعایای ایشان را به پذیرش دین مبین اسلام سوق دهند و با وجود اینکه در ظرف مدتی کمتر از نیم قرن به توفیقاتی در خور توجه دست یافتند، اما نواحی شمالی دیار عجم برای مدتهای مدیدی از دسترس آنان به دور مانده بود.

زیرا سلسله جبال هلالی شکل البرز در برابر دیدگان جنگجویان عربی که ناآشنا با مناطق کوهستانی و مرتفع بودند، چونان حصار طبیعی پهناوری که آغوش امن خویش را برگرد نگیں جلگه‌های حاصلخیز سواحل جنوبی دریای خزر گشوده و آن را وفادارانه سخت در برگرفته است، خودنمایی می‌کرد. و توگویی این دژ استوار و تسخیرناپذیر خود به تنهایی برای نگاهبانی از چشم اندازهای زیبا، دلکش و بی بدیلی که آفریدگار جهان با قلم صنع خویش از آمیزش بس موزون مناظر کوه و جنگل و بیشه و چمن و رود و چشمه سار و دریا بر پهنه این قطعه از جغرافیای ایران زمین به تصویر کشیده است، کافی می‌نمود.

در کمند سلسله جبال آسمان سای البرز سه ایالت بزرگ استرآباد، طبرستان و دیلمستان که امروزه با اندکی تسامح می‌توان آنها را به ترتیب با استان‌های گلستان، مازندران و گیلان مقایسه کرد، در کنار یکدیگر از شرق تا به غرب امتداد داشته‌اند. یعنی ایالات پهناوری که هر یک به نوبه خود از ابعاد مختلف اجتماعی، فرهنگی و سیاسی دارای پیشینه‌ای کهن بوده و در تاریخ ایران قبل و بویژه بعد از اسلام نقشی بسزا و قابل ملاحظه ایفا نموده‌اند.

به گواه تاریخ، در آمد و شد قرون و اعصار متمادی و بویژه با آغاز دوران فتوحات اسلامی، آنان که به نوعی اندیشه دستیابی و استیلای بر این سه ایالت را در سر پرورانیده‌اند، در مواجهه با سد عظیم البرز یا طرفی برنسته و یا نهایتاً با تحمل رنج و مشقتی بسیار به توفیقات اندکی دست یافته‌اند.

این امر اگر چه در نظر اول به دلیل گرویدن دیر هنگام ساکنان این ایالات به دین مبین اسلام، افتخاری برای ایشان محسوب نگردیده و بلکه محرومیت ایشان از درک فیوضات این آئین رهایی بخش را تا اواسط قرن دوم هجری یعنی سالهای افول دولت امویان در پی داشته است، اما همچنان که اشاره خواهد رفت همین موقعیت صعب الوصول و ظرفیت بالای سوق الجیشی، خود به عنوان یک نقطه قوت و ویژگی ممتاز، بستر مناسبی را برای پاسداری و صیانت از میراث ناب‌ترین اندیشه‌ها و اصیل‌ترین ارزشهای منطبق با روح واقعی اسلام فراهم آورده و قرن‌ها ایالات استرآباد، طبرستان و دیلمستان را به عنوان ملجأ و منزلگاهی امن به میزبانی علویان و بقیه السلف ایشان مفتخر نموده است.

طبرستان

علی‌رغم ویژگی‌های مشترک این سه ایالت، بی‌تردید ایالت طبرستان را که بخش عمده‌اش در دل البرز مرکزی واقع گردیده بود، باید نسبت به دو ایالت دیگر از نقطه نظر میزان مصونیت در برابر تعرضات احتمالی حائز ممتازترین موقعیت ژئوپولیتیکی دانست، زیرا با توجه به موقعیت جغرافیایی خاص و ناچیز بودن حجم تعرضات صورت پذیرفته از نواحی جنوبی یعنی قومس (سمنان و دامغان) و ری قدیم (حوالی تهران) به این ایالت، کانون‌های اصلی ضربه زننده به طبرستان تقریباً تنها به همسایگان شرقی و غربی آن منحصر می‌گردید. با این وصف وجود همین ایالات استرآباد و دیلمستان در دو سو و کوه‌های سر به فلک کشیده البرز و دریای پهناور خزر در دو سوی دیگر، خود به خود حاشیه امنیتی کم نظیری را به طبرستان در مواجهه با تعرض بیگانگان می‌بخشید.

گفتنی است ایالت طبرستان که از گذشته‌های دور به مازندران نیز شهرت داشته و بارها حدود و ثغور متغیری را در قلمرو خویش شاهد بود، در گسترده‌ترین وضعیت مسطور در متون تاریخ، از حوالی شرق اشرف (بهشهر) تا نواحی غرب هوسم (رودسر) را به خود اختصاص داده و در این گستره شهرهای مهم بسیاری چون بارفروش یا مامطیر (بابل)، سارویه (ساری)، آمل، ناتل (حوالی نور)، کجه (کجور) و شالوس (چالوس) را شامل می‌گردیده است در وصف صعوبت تسخیر این ایالت همین بس که چون معاویه بر اریکه قدرت تکیه زد، مصقلة بن هبيرة الشیبانی در نزد وی ادعا کرد که با چهار هزار تن طبرستان را به تصرف درآورد. وی با این تعداد جنگجو و به نقلی دیگر با بیست هزار تن به این ایالت لشکر کشیده و در خلال نبردی سنگین با اسپهبد فرخان که حدود دو سال به طول انجامید، گروهی را اسیر و بسیاری را از دم تیغ گذراند. اما این فتح و پیروزی دیری نپائید که در حین خروج از تنگه‌ها و گردنه‌های صعب‌العبور این ایالت در حمله‌ای غافلگیرکننده سپاهیان منهزم و خود نیز در حوالی کجه (کجور) به هلاکت رسید. و بدین ترتیب در افواه و السنه مردم به منظور تأکید بر عدم امکان وقوع یک امر، ضرب المثلی این چنین متداول گردید که: «لایکون هذا حتی یرجع مصقلة من طبرستان» یعنی این امر شدنی نیست مگر مصقلة از طبرستان باز گردد.

گفتنی است مردمان این ایالت علی‌رغم همه سرسختی‌هایی که در دوران فتوحات اسلامی از خود نشان دادند پس از آشنایی با تعالیم تعالی بخش و انسان ساز اسلام و بویژه فرهنگ ناب تشیع با آغوشی باز آن را پذیرا شده و در راه ترویج، رشد و اعتلای هر چه بیشتر این آئین حیات بخش از هیچ کوششی فروگذار نکردند.

در تصدیق این مدعا کافی است تا با مروری گذرا بر اوراق تاریخ، میهمان نوازی و میزبانی ساکنان این خطه را از علویان و سادات مرعشی که قریب سیصد سال در طبرستان نه تنها سکنی بلکه حکمرانی داشته‌اند، به تماشا نشست. یعنی همان سلسله جلیله‌ای که در احفاد ایشان نوابغی چون سید فلاسفه الاسلام میرداماد و نیز علامه العلوم سید حسین سلطان العلماء و بسیاری دیگر از بزرگان حوزه دین و دانش به چشم می‌خورند. این افتخارات طبرستان آنجا بیشتر جلوه می‌کند که خود نیز خاستگاه رویش و مهد پرورش دانشمندان و فرهیختگان بزرگی بوده که نام بلند آوازه ایشان بر پیشانی تاریخ فرهنگ و ادب ایران و بلکه جهان اسلام همچنان متلاً است. در همین رابطه یاقوت حموی جغرافیدان مسلمان و معروف قرنهای پنجم و ششم هجری نیز در کتاب معجم‌البلدان در ذیل واژه طبرستان چنین می‌نویسد که:

«خرج من نواحيها من لا يحصى كثرة من اهل العلم و الادب و الفقه» یعنی از مناطق مختلف طبرستان چندان مردمان عالم و ادیب و فقیه برخاسته‌اند که شمار آنان از حد احصاء بیرون است. این نوشتار اگر چه دأب بر اختصار دارد، اما چون نمی‌توان از کنار یاد این نقش آفرینان عرصه دین و دانش بسادگی گذشت، در اینجا تنها به منظور پرهیز از اطاله کلام نام برخی از این مفاخر و مشاهیر طبرستان ذکر می‌گردد:

۱ - ابومنصور احمد بن علی بن ابی طالب الطبرسی معروف به شیخ طبرسی که عالمی فاضل، فقیه و متکلمی کامل و نسابه و از ثقات محدثین و از اکابر علمای امامیه بوده و با دو واسطه از شیخ طوسی (ره) و چند واسطه از شیخ صدوق (ره) نقل روایت می‌نمود و خود نیز از اساتید و مشایخ روایت شیخ منتخب الدین و ابن شهر آشوب است. ایشان دارای تألیفات بسیاری بوده که اشهر آن الاحتجاج علی اهل اللجاج می‌باشد.

۲ - رشید الدین شمس الاسلام ابو عبدالله محمد بن علی بن شهر آشوب بن ابی نصر بن ابی الجیش السروی المازندرانی معروف به ابن ابی نصر طبرسی که محدث، متکلم، فقیه، ادیب و شاعری توانا بوده و با یک واسطه از جدش شهر آشوب (ره) و نیز با دو واسطه از شیخ طوسی (ره) نقل روایت می‌کرد.

تألیفات ایشان بسیار بوده که از جمله آنها می‌توان به مناقب و معالم العلماء اشاره کرد.

۳ - عماد الدین الحسن بن علی بن محمد بن علی بن الحسن الطبرسی معروف به عمادالدین طبری که فقهی بصیر، محدثی خبیر و متکلمی نحیر و از اکابر علمای امامیه بوده و معاصر با محقق حلی (ره) و خواجه نصیر طوسی (ره) است. ایشان دارای مصنفات بسیاری در فقه و حدیث و دیگر فنون متنوعه بوده که از جمله آنها اسرار الامامه و کامل البهائی می‌باشد.

- ۴ - ابوجعفر محمد بن جریر طبری که از مشاهیر مورخان بوده و در تفسیر، حدیث، فقه و علوم دیگر نیز ید طولایی داشته است.
معروفترین آثار وی عبارتند از: تاریخ طبری و تفسیر کبیر.
- ۵ - ابوالحسن علی بن سهل بن ربن الطبری معروف به ابن ربن طبری که استاد ابوبکر محمدبن زکریای رازی در طب بوده و دارای تألیفات بسیار زیادی من جمله فردوس الحکمة می باشد.
- ۶ - زین العابدین بن مسلم بار فروشی المازندرانی که مرجع تقلید جمع کثیری از شیعیان هند و عراق و ایران از شاگردان صاحب جواهر و صاحب ضوابط بوده و از تألیفات بسیار وی، می توان به ذخیره المعاد اشاره کرد.
- ۷ - ملا محمد صالح بن احمد السروی معروف به ملا صالح مازندرانی که از علمای معروف شیعه و از شاگردان ملا محمد تقی مجلسی (ره) و شیخ بهایی (ره) بوده و از آثار مختلف وی می توان به شرح اصول کافی اشاره کرد.
- ۸ - محمد شریف بن ملا حسنعلی المازندرانی الأملی مشهور به شریف العلماء مازندرانی که استاد مرحوم شیخ مرتضی انصاری (ره) بوده است.

رویان

هرچند تاریخ طبرستان در بررسی فراگیر و مستقل از هرگونه تقسیمات جغرافیایی، خود به حد کافی مشحون از افتخارات خیره کننده است. اما پرداختن به اجزاء کوچکتر این دیار نیز به نوبه خود بر تاریخ مشعشع آن بیش از پیش صحنه خواهد گذارد.

با چنین نگرشی باید اذعان داشت که در بررسی تاریخ این مرز و بوم یکی از مناطق مهم و پرآوازه‌ای که بی تردید نگاه‌های تحسین برانگیز آدمی را به خویش معطوف می‌دارد، سرزمین رویان است.

گفتنی است در گذشته‌های دور ایالت طبرستان و قلمرو گسترده‌اش به واسطه خطی طبیعی که بام ایران یعنی قله دماوند و دریای خزر را از طریق رود هراز به یکدیگر متصل می‌ساخت، با دو نیمه شرقی و غربی قابل شناسایی بود.

سرزمینی که در متون مختلف تاریخی از آن با نام‌هایی چون رویان، رودان، روینج، رستمدر و نیزگاه استنداریه یاد می‌شود، در حقیقت نیمه غربی این خط منصف را شامل می‌گردید.

از این روی در مطالعه تاریخ رویان هر جا از محلی خاص نیز همچون کجّه (کجور) که خود

سال‌ها مرکز حاکم‌نشین این دیار بوده است بعنوان شهر رویان یاد می‌شود، آن را تنها می‌توان از باب علاقه و مناسبت میان جزء و کل قابل توجیه دانست.

در هر حال نکته حائز اهمیتی که نباید از نظر دور داشت، قبض و بسط چشمگیر قلمرو این سرزمین در ادوار مختلف تاریخ است. زیرا همانگونه که امنیت نیمه شرقی طبرستان به وسیله تراکمه‌ای که از ناحیه استرآباد ترکنازی می‌کرده‌اند در معرض تهدید همیشگی بود، نیمه غربی این ایالت یعنی رویان نیز به کرات از سوی دیالمه دیلمستان مورد تعرض و هجوم قرار می‌گرفت. اما با این تفاوت آشکار که اگر مرزبانان نیمه شرقی از وجود خندق بسیار بزرگی موسوم به جرکلباد (واقع در منتهی الیه تمیشه در حوالی جنگل انجدان) که از کوه تا به دریا امتداد داشته است به عنوان دیوار دفاعی تقریباً نفوذناپذیری در برابر تعرض تراکمه سود می‌جسته‌اند، مدافعان نیمه غربی از داشتن هرگونه امکانات دفاعی اطمینان بخشی در رویارویی با دیالمه تقریباً بی‌بهره بوده‌اند.

بدین سان همچنانکه انتظار نیز می‌رفت قلمرو رویان در فراز و نشیب تاریخ بویژه در بخش‌های ساحلی و جلگه‌ای خود، دستخوش تغییرات قابل ملاحظه‌ای گردید. بطوری که این تغییرات که بعدها به شکل برگشت ناپذیری نیز ادامه یافت، بتدریج موجبات جدایی بخش‌های بزرگی چون تنکابن و طالقان را از رویان فراهم آورد. علی‌رغم این واقعیت باید دانست که مرز ساحلی رویان بادیلستان حتی در کوچکترین شکل قلمرو نیز هرگز از شهر شالوس (چالوس) رو به درون یا فراتر نگذاشت. زیرا این شهر که در جوار مصب رودخانه‌ای به همین نام واقع بود، در حقیقت به لحاظ داشتن موقعیت استراتژیکی خاص خود و نیز بهره‌مندی از استحکامات دفاعی مختصر، همیشه بدان به چشم آخرین سنگر ساحلی دفاع طبرستان در برابر دیلمستان نگریسته می‌شد.

گفتنی است که برخلاف نواحی جلگه‌ای، بررسی‌های تاریخی حکایت از ابهام در قلمرو کوهستانی رویان دارد. از این رو هرچند برخی از صاحب‌نظران کوه‌های توجال واقع در شمال ری قدیم را به عنوان حریم کوهستانی این سرزمین معرفی کرده‌اند، اما شاید به سبب پیچیدگی وضعیت جغرافیایی در مناطق کوهستانی پذیرفتن این نظر یعنی تعیین دقیق حدود جنوبی رویان قدری دشوار جلوه کند.

با این همه می‌توان اطمینان خاطر داشت که شهرها و قصبات مهمی چون ناتل (حوالی نور)، شالوس (چالوس)، کلار (کلاردشت یا کلارستاق)، سعیدآباد (مرزن‌آباد) و نیز کجّه (کجور یا همان شهر رویان) بی‌تردید جزء لاینفک رویان بوده‌اند.

همین اطمینان خاطر خود کافی بود تا با نگاهی ویژه به این سرزمین تاریخ افتخار آفرینش بطور مستقل مورد امعان نظر قرار گیرد. چه آنکه شهرها و قصبات یاد شده و نیز بسیاری دیگر که از ذکر نامشان صرفاً به جهت اطاله کلام خودداری گردید، مستقط الرأس اندیشمندان و فرزندگان بی‌شماری بوده‌اند که هر یک در شکل‌گیری و قوام فرهنگ ایرانی - اسلامی نقشی مؤثر و سهمی بسزا داشته‌اند.

برخی از این مفاخر و مشاهیر سرزمین رویان عبارتند از:

- ۱ - عبدالله (عبیدالله) بن موسی ابوتراب رویانی که از جمله روایتی است که در سلسله سند حدیث جناب حضرت عبدالعظیم حسنی ع از ایشان نقل روایت کرده است.
- ۲ - ابو عبدالله ابراهیم بن الحسین الناتلی از مشاهیر رجال قرن چهارم هجری قمری و شاگرد ابوالفرج بن طیب و استاد ابوعلی سینا، که در منطق و ادبیات دست داشته و رساله‌ای در وجود به ایشان منسوب است.
- ۳ - ابوالمحاسن عبدالواحد بن اسماعیل بن محمد بن احمد رویانی الطبری مشهور به ابوالمحاسن رویانی که یکی از مشاهیر امامان شافعی و قاضی و رئیس دانشگاه نظامیه آمل بوده و دارای تألیفات همچون کتاب التجربة می‌باشد. گفتنی است صاحب کتاب شهداء الفضیله وی را در شمار علمای شیعه قرار داده است.
- ۴ - ابوالقاسم حمید بن علی بن محمد بن احمد بن موسی رویانی اللاشکی معروف به ابوالقاسم رویانی تاجر شافعی که از جمله محدثین بوده است.
- ۵ - ابوالفتح محمد بن عبدالکریم بن محمد بن الحسین بن یونس الرازی الشالوسی مشهور به ابوالفتح چالوسی رازی که از جمله فقهاء و محدثین قرن پنجم هجری قمری بوده است.
- ۶ - ابوبکر محمد بن الحسین بن القاسم بن الحسین الصبری الشالوسی مشهور به ابوجعفر الصوفی الواعظ که از فقهاء، عرفا و محدثین قرن‌های چهارم و پنجم هجری قمری بوده است.
- ۷ - عمادالدین ابوجعفر محمد بن ابی القاسم علی بن محمد بن علی بن رستم بن نردان الطبری الأملی الکجی معروف به عمادالدین طبری که از محدثین و علمای بزرگ شیعه در قرن ششم هجری قمری و از شاگردان ابوعلی پسر شیخ طوسی (ره) بوده و از جمله تألیفات ارزشمند وی کتاب بشارة المصطفی است.
- ۸ - نظام‌الدین عبدالقادر بن الحسن رویانی از منجمین و علمای بزرگ قرن نهم هجری قمری و از شاگردان ملاعلی قوشچی بوده و دارای تألیفات بسیار نظیر معرفت تقویم می‌باشد.
- ۹ - محمد بن فخرالدین علی رستم‌داری از علمای قرن دهم هجری قمری و دارای منصب